O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [14]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 32:1(091)

Shahlo B. IBRAGIMOVA,
O‘quv bo‘limi uslubchisi, Farmatsevtika ta’lim va tadqiqot instituti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail:shaxloibragimova778@gmail.com, ORCID:https://orcid.org/0009-0003-3402-9450

S.f.d., prof. I.Ergashev taqrizi asosida

SIYOSIY MAFKURA VA SIYOSIY QADRIYATLARNING SHARQ MUTAFAKKIRLARI TA’LIMOTLARIDAGI TALQINI

Annotatsiya

Maqolada siyosiy mafkura va siyosiy qadriyatlarning mazmuni Sharq mutafakkirlari qarashlari asosida tahlil qilinadi. Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur va Alisher Navoiy merosida adolatli boshqaruv, rahbar mas’uliyati, ilm-ma’rifat va xalq manfaatlari masalalari yoritiladi. Shuningdek, ushbu qarashlarning zamonaviy siyosiy madaniyat, davlat boshqaruvi va yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: siyosiy mafkura, siyosiy qadriyatlar, Sharq mutafakkirlari, davlat boshqaruvi, adolat, rahbar mas’uliyati, xalq manfaatlari, ma’naviyat, siyosiy madaniyat, ijtimoiy barqarorlik.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА

Аннотация

В статье анализируются содержание политической идеологии и политических ценностей на основе взглядов восточных мыслителей. Рассматриваются идеи аль-Фараби, Ибн Сины, Юсуфа Хас Хаджиба, Низам аль-Мулька, Амира Темура и Алишера Навои о справедливом управлении, ответственности руководителя, просвещении и интересах народа. Особое внимание уделяется значению исторического наследия для современного политического развития, государственного управления и воспитания молодёжи.

Ключевые слова: политическая идеология, политические ценности, мыслители Востока, государственное управление, справедливость, ответственность руководителя, интересы народа, духовность, политическая культура, социальная стабильность.

INTERPRETATION OF POLITICAL IDEOLOGY AND POLITICAL VALUES IN THE TEACHINGS OF EASTERN THINKERS

Annotation

This article examines the concepts of political ideology and political values through the ideas of Eastern thinkers. It explores the views of Al-Farabi, Avicenna, Yusuf Khas Hajib, Nizam al-Mulk, Amir Timur, and Alisher Navoi on just governance, leadership responsibility, education, and public interests. The article also highlights the significance of their intellectual heritage for modern political culture, public administration, and youth education.

Keywords: political ideology, political values, Eastern thinkers, public administration, justice, leadership responsibility, interests of the people, spirituality, political culture, social stability.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotini belgilovchi omillar orasida siyosiy qarashlar va qadriyatlar alohida o‘rin egallaydi. Davlatning rivojlanish yo‘nalishi, boshqaruv usullari hamda fuqarolarning siyosiy jarayonlarga munosabati ma’lum g‘oyalar va tamoyillar bilan chambarchas bog‘liq. Insonlarning adolat, erkinlik, qonuniylik, tinchlik va mas’uliyat haqidagi tasavvurlari ularning siyosiy hayotga munosabatini shakllantiradi. Shu sababli siyosiy mafkura va qadriyatlarni o‘rganish nafaqat siyosatshunoslik, balki tarix, falsafa, huquqshunoslik va boshqa ijtimoiy fanlar uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Sharq mutafakkirlari merosida davlat va jamiyat masalalari ko‘pincha axloq, aql, ilm va inson kamoloti bilan uzviy bog‘liq holda talqin etilgan. Abu Nasr Forobiyning fozil jamiyat haqidagi qarashlari, Yusuf Xos Hojibning adolatli boshqaruv to‘g‘risidagi fikrlari va Nizomulmulkning davlatni tashkil etishga oid mulohazalari siyosiy tafakkur tarixining muhim manbalaridir. Ushbu asarlarda rahbarning fazilatlari, boshqaruvdagi tartib va jamiyat farovonligi bir-biridan ajralgan masalalar sifatida emas, balki o‘zaro ta’sir qiluvchi hodisalar tarzida ko‘rib chiqiladi [1].

Mavzuning dolzarbligi zamonaviy jamiyatda siyosiy axborot oqimi kengayib, turli g‘oyalar o‘rtasidagi munosabatlar murakkablashib borayotgani bilan belgilanadi. Bunday sharoitda siyosiy qarashlarni tanqidiy baholash, umumiy manfaatlarni anglash va mas’uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Siyosiy mafkuralar jamiyatning mavjud holatini izohlash bilan birga, uning qanday yo‘nalishda o‘zgarishi kerakligi haqidagi tasavvurlarni ham shakllantiradi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Siyosiy mafkura va qadriyatlarni o‘rganishda Sharq mutafakkirlarining asarlari muhim nazariy manba hisoblanadi. Ushbu manbalarda davlatning vazifalari, rahbarning mas’uliyati, fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlar va adolatli boshqaruv masalalari turli nuqtayi nazarlardan yoritilgan. Ularni tahlil qilish siyosiy qarashlarning tarixiy shakllanishini hamda qadriyatlarning jamiyat hayotidagi vazifalarini tushunishga yordam beradi.

Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyatning maqsadi, insonlarning o‘zaro hamkorligi va yetuk boshqaruv masalalari muhim o‘rin tutadi. Mutafakkir jamiyatni insonlar umumiy maqsadlarga erishish uchun birlashadigan muhit sifatida talqin qiladi. Uning qarashlarida baxt-saodatga erishish, aqliy kamolot va axloqiy yetuklik jamiyat hayotining muhim maqsadlari sifatida namoyon bo‘ladi [3]. Forobiy ta’limotini tahlil qilish siyosiy boshqaruvning vazifasini faqat tartib o‘rnatish bilan cheklamasdan, insonlarning rivojlanishi uchun sharoit yaratish bilan ham bog‘liq holda tushunish imkonini beradi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari turkiy siyosiy tafakkur tarixida muhim o‘rin egallaydi. Unda adolat, davlat, aql va qanoat ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. Ushbu tushunchalar boshqaruvning axloqiy mezonlarini ochib beradi. Asar mazmunidan anglashiladiki, davlatning mustahkamligi faqat moddiy imkoniyat yoki siyosiy kuch bilan belgilanmaydi. Boshqaruvda adolatli munosabat, oqilona qaror va mas’uliyat ham zarur [4].

Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asarida davlat boshqaruvining amaliy tomonlari, mansabdorlar faoliyati, tartib-intizom va nazorat masalalariga e’tibor qaratiladi. Muallifning fikrlarida boshqaruv samaradorligi rahbarning mamlakatdagi vaziyatdan xabardor bo‘lishi va mas’ul shaxslar faoliyatini kuzatishi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bu yondashuv siyosiy qadriyatlarning amalga oshishi uchun tegishli tashkiliy mexanizmlar zarurligini ko‘rsatadi [5].

Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida insonlarning xulq-atvori, mansabdorlarning fazilatlari va jamiyatdagi munosabatlar tanqidiy ruhda tasvirlanadi. Muallif halollik, vijdon, odob va xalq dardiga befarq bo‘lmaslikni muhim fazilatlar sifatida ko‘rsatadi. Ushbu qarashlar siyosiy qadriyatlarning axloqiy asoslarini ochib berishga xizmat qiladi. Mansabning ahamiyati faqat shaxsga beriladigan vakolat bilan emas, uning jamiyatga keltiradigan foydasi bilan ham baholanishi lozim [6].

Zamonaviy siyosiy nazariyalarda mafkura jamiyatning siyosiy hayotini izohlovchi, mavjud tartibni baholovchi va kelajak haqidagi tasavvurlarni shakllantiruvchi g‘oyalar tizimi sifatida o‘rganiladi. Andrew Heywood siyosiy mafkuralarning mazmuni, vazifalari va turli yo‘nalishlarini tahlil qilib, ularning siyosiy qarorlar hamda ijtimoiy o‘zgarishlarga ta’sirini ko‘rsatadi [7]. Ushbu yondashuv Sharq mutafakkirlari qarashlarini zamonaviy siyosiy tushunchalar bilan qiyoslash uchun nazariy asos yaratadi.

David Eastonning siyosiy tizimga oid yondashuvida jamiyat talablari, siyosiy institutlar faoliyati va qabul qilinadigan qarorlar o‘rtasidagi munosabatlar muhim o‘rin tutadi. Bu qarash siyosiy qadriyatlarning fuqarolar talablari va boshqaruv faoliyati bilan qanday bog‘lanishini tushunishga yordam beradi [8]. Gabriel Almond va Sidney Verba esa siyosiy madaniyatni fuqarolarning siyosiy tizim haqidagi bilimlari, his-tuyg‘ulari va baholari bilan bog‘liq holda o‘rgangan [9].

Ronald Inglehart va Christian Welzel tadqiqotlarida qadriyatlarning ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va siyosiy ishtirok bilan aloqasi ko‘rib chiqiladi. Ularning yondashuvi jamiyatdagi qadriyatlar tarixiy tajriba, ta’lim va ijtimoiy sharoitlar ta’sirida o‘zgarishi mumkinligini anglashga yordam beradi [10]. Shu bilan birga, har bir jamiyatning tarixiy va madaniy xususiyatlari qadriyatlarning shakllanishiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada siyosiy mafkura va siyosiy qadriyatlarning Sharq mutafakkirlari ta’limotlarida ifodalanishini o‘rganish uchun nazariy tahlil, tarixiylik, qiyosiy tahlil va mazmuniy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy manbalarini Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur va Alisher Navoiy merosi hamda zamonaviy siyosiy nazariyaga oid ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Tarixiylik usuli mutafakkirlarning qarashlarini o‘z davrining siyosiy tuzumi, ijtimoiy munosabatlari va ma’naviy tasavvurlari bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon berdi. Ushbu usul tarixiy fikrlarni hozirgi siyosiy tushunchalar bilan aynan tenglashtirib yubormaslik uchun muhimdir. Masalan, o‘rta asrlardagi hukmdor mas’uliyati haqidagi qarashlarni zamonaviy davlatdagi saylov, parlament yoki davlat organlari hisobdorligi tushunchalari bilan bir xil deb bo‘lmaydi. Biroq rahbarning bilimli bo‘lishi, adolatga rioya qilishi va jamiyat manfaatlarini hisobga olishi haqidagi fikrlar turli davrlar o‘rtasida qiyosiy tahlil olib borish uchun asos yaratadi.

Qiyosiy tahlil yordamida mutafakkirlarning siyosiy qarashlaridagi o‘xshash va farqli tomonlar aniqlandi. Forobiyda fozil jamiyat va inson kamoloti masalasi asosiy o‘rinda tursa, Yusuf Xos Hojibda adolat va aqlning davlat boshqaruvidagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Nizomulmulk boshqaruvning tashkiliy tomonlariga, Navoiy esa insoniy fazilatlar va mansabdorlar xulq-atvoriga e’tibor qaratadi. Bu farqlar siyosiy qadriyatlar turli mualliflarning dunyoqarashi va tarixiy sharoitiga qarab turlicha ifodalanishini ko‘rsatadi.

Tahlil va natijalar. Sharq mutafakkirlarining siyosiy qarashlarini tahlil qilish siyosiy mafkura va qadriyatlar o‘rtasida uzviy aloqa mavjudligini ko‘rsatadi. Mafkura jamiyatning rivojlanish maqsadlarini va siyosiy faoliyatning yo‘nalishini izohlashi mumkin. Qadriyatlar esa ushbu maqsadlarni baholash va amaliy faoliyatni yo‘naltirishga xizmat qiladi. Agar adolat siyosiy hayotning muhim tamoyili sifatida e’tirof etilsa, u boshqaruv qarorlarida va fuqarolarga munosabatda ham ko‘rinishi kerak. Aks holda, e’lon qilingan g‘oyalar bilan amaliy faoliyat o‘rtasida tafovut paydo bo‘ladi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida adolat va aqlning davlat boshqaruvidagi ahamiyati alohida ko‘rinadi. Asardagi ramziy obrazlar davlatni boshqarish uchun birgina kuch yoki boylik yetarli emasligini, qarorlar adolat va oqilona fikrlashga tayanishi kerakligini anglatadi [11]. Adolatli munosabatlar fuqarolar o‘rtasidagi ishonchni kuchaytirishi, nizolarni kamaytirishi va jamiyatdagi barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq adolatni faqat yaxshi niyat bilan ta’minlab bo‘lmaydi; uni amalga oshirish uchun izchil qoidalar va mas’uliyatli boshqaruv zarur.

Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asarida davlat boshqaruvining amaliy mexanizmlariga e’tibor qaratiladi. Mansabdorlarning faoliyatini kuzatish, davlat ishlarini tartibli tashkil etish va rahbarning vaziyatdan xabardor bo‘lib turishi boshqaruv samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi [12]. Ushbu qarashlardan kelib chiqib, siyosiy qadriyatlar amaliyotga tatbiq etilishi uchun tashkiliy tartib, vakolatlar taqsimoti va javobgarlik mexanizmlari zarurligini ta’kidlash mumkin. Zamonaviy sharoitda bunday talablar qonun ustuvorligi, ochiq muloqot va davlat organlarining hisobdorligi orqali amalga oshirilishi mumkin.

Alisher Navoiyning qarashlarida siyosiy qadriyatlarning axloqiy mazmuni, ayniqsa, mansabdor shaxslarning xulq-atvori bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Halollik, vijdon, odob va xalq dardiga befarq bo‘lmaslik boshqaruvda muhim fazilatlar sifatida talqin etiladi [13]. Bu yondashuv mansabni shaxsiy manfaat manbai sifatida emas, jamiyat oldidagi mas’uliyat sifatida tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda axloqiy talablar huquqiy me’yorlar va institutsional nazorat bilan mustahkamlanishi lozim.

Zamonaviy siyosiy nazariyalar Sharq mutafakkirlarining qarashlarini boshqa jihatdan to‘ldiradi. Siyosiy mafkura haqidagi tadqiqotlar g‘oyalar siyosiy maqsadlarni

belgilash va mavjud tartibni baholashga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Siyosiy madaniyatga oid qarashlar esa fuqarolarning siyosiy tizim haqidagi bilimlari va munosabatlari siyosiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatishini anglatadi [14]. Demak, siyosiy qadriyatlar faqat tarixiy asarlarda qayd etilgan tamoyillar bo‘lib qolmay, fuqarolarning kundalik munosabatlari, siyosiy ishtiroki va davlatga bo‘lgan ishonchida ham namoyon bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Sharq mutafakkirlarining siyosiy qarashlarini tahlil qilish siyosiy mafkura va qadriyatlarning tarixiy ildizlarini anglashga yordam beradi. Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur va Alisher Navoiy merosida adolat, aql, ilm-ma’rifat, rahbar mas’uliyati, tartib va xalq manfaatlari kabi masalalarga alohida e’tibor qaratilgan. Ularning qarashlari turli tarixiy sharoitlarda shakllangan bo‘lsa-da, siyosiy faoliyatning jamiyat oldidagi mas’uliyat bilan bog‘liqligi umumiy jihat sifatida ko‘zga tashlanadi.

Tadqiqot natijalari siyosiy mafkura va siyosiy qadriyatlar o‘zaro aloqadorligini ko‘rsatadi. Mafkura siyosiy maqsadlar va rivojlanish yo‘nalishlarini ifodalasa, qadriyatlar ushbu maqsadlarni baholash mezonlarini belgilaydi. Adolat, qonuniylik va umumiy manfaatlar faqat nazariy bayon darajasida qolmasdan, boshqaruv qarorlari hamda fuqarolar bilan munosabatlarda namoyon bo‘lishi zarur.

Sharq mutafakkirlarining merosidan foydalanishda tarixiy sharoitni hisobga olish muhimdir. Ularning qarashlarini zamonaviy siyosiy institutlarga tayyor model sifatida ko‘chirish o‘rniga, tarixiy mazmunini saqlagan holda dolzarb g‘oyalarini aniqlash maqsadga muvofiq. Ayniqsa, ilmga tayanish, mas’uliyatli boshqaruv, adolatli munosabat va inson qadrini hurmat qilish tamoyillarini zamonaviy jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘liq holda o‘rganish foydalidir.

ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
2. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. – 6th ed. – London: Palgrave Macmillan, 2017.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1984.
5. Nizomulmulk. Siyosatnoma. – Toshkent: Adolat, 1997.
6. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983.
7. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. – 6th ed. – London: Palgrave Macmillan, 2017.
8. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. – New York: John Wiley & Sons, 1965.
9. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Princeton: Princeton University Press, 1963.
10. Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
11. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1984.
12. Nizomulmulk. Siyosatnoma. – Toshkent: Adolat, 1997.
13. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983.
14. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Princeton: Princeton University Press, 1963.